

Zsidó történelem 1. (ókor) Izrael kezdeteitől az arab hódításig

BBN-HEB11-231, BBN-BIB-401

Panelóra, koordinálja: *Vér Ádám*

2016. március 21.

Biró Tamás:

Izrael szomszédjai: Fönícia, Arám, Moáb, Edom, Ammon

Irodalom:

Kötelező olvasmány:

John Kaltner and Steven L. McKenzie (eds.), *Beyond Babel: A Handbook for Biblical Hebrew and Related Languages*, Atlanta: SBL, 2002 [[11.1.Kal.1.](#)], pp. 1-11, 43-45, 50 (alja)-57, 93-99, 207-208, 212-220.

(Pdf-ként emailben: biro.tamas@btk.elte.hu.)

Javasolt irodalom:

Dobos Károly Dániel, *Sém fiai: A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története*.

(Pázmány Egyetem eKiadó – Szent István Társulat, 2013.)

És persze nagyon sok minden más...

A mai óra céljai:

1. A vaskori Izrael kontextusa:
szomszédos népek, rokon nyelvek, rokon (de különböző) kultúrák
2. Bevezetés a sémi nyelvészetbe
(Hosszabb bevezetés MA-s tanegység formájában van a szakon.)
3. A nyelvtörténet lehet a történelem segédtudománya?
Igen. De nagyon óvatosan kezelendő, csak a nyelvtörténeti narratívaalkotás módszertanának megértése után!

A vaskori Izraellel
szomszédos népek
[és nyelvek] áttekintése

A Közel-Kelet nyelvei az i.e. 2. évezred vége felé

Hettita

kb. i.e. 1200-ig

Ugariti

kb. i.e. 1200-ig

Föníciai gyarmatok
(pl. Karthágó: pun nyelv)
az i.e. I. évezredben

Föníciai

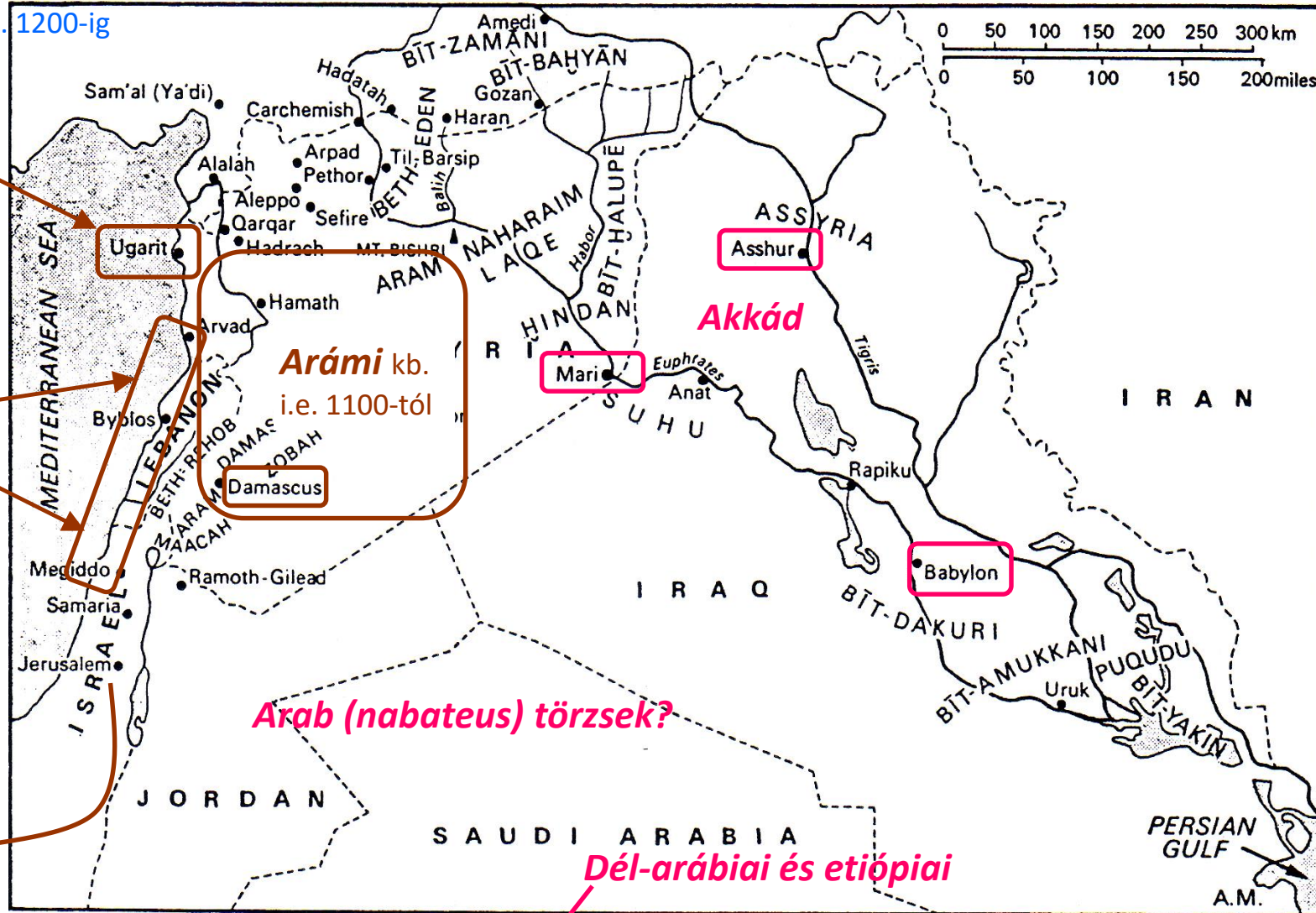
Egyiptomi

Tel el-Amarna (az ókánaáni nyelv emlékei)

Libiai?

Arab (nabateus) törzsek?

Dél-arábiai és etiópiai

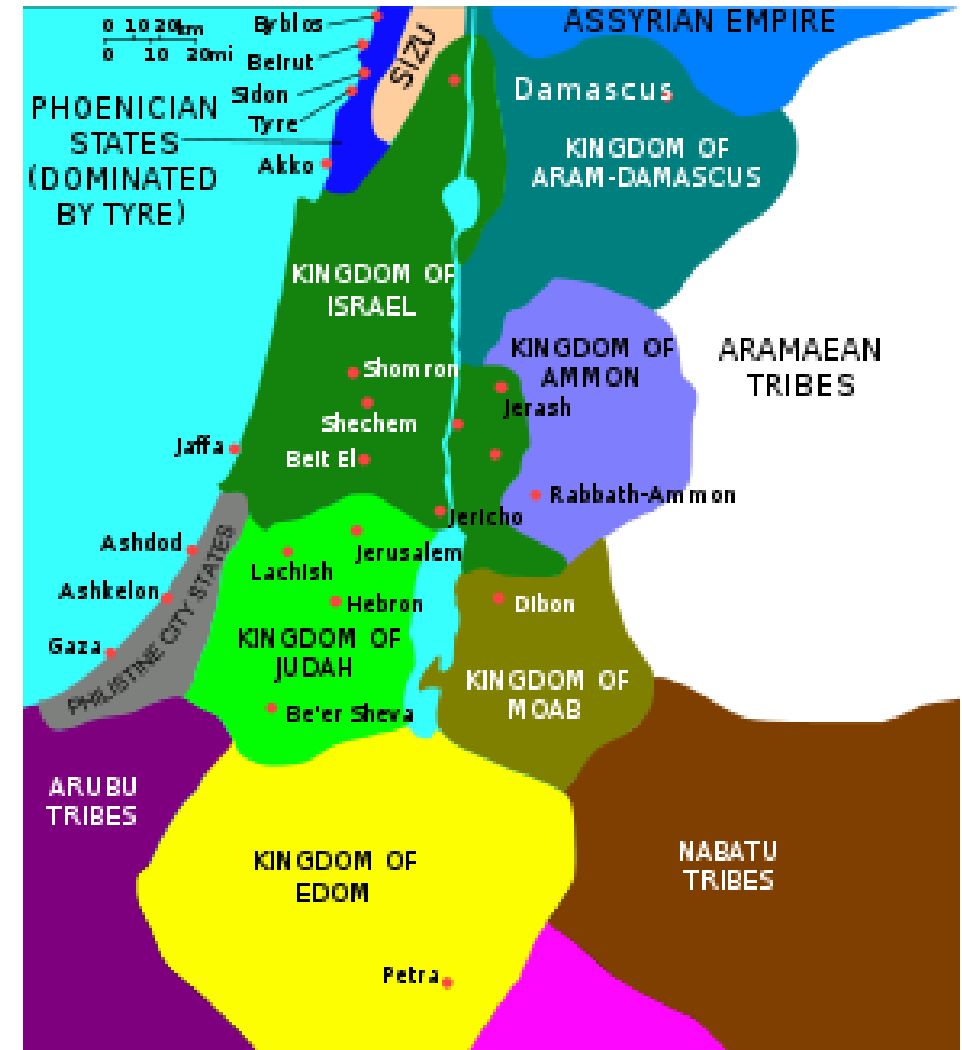
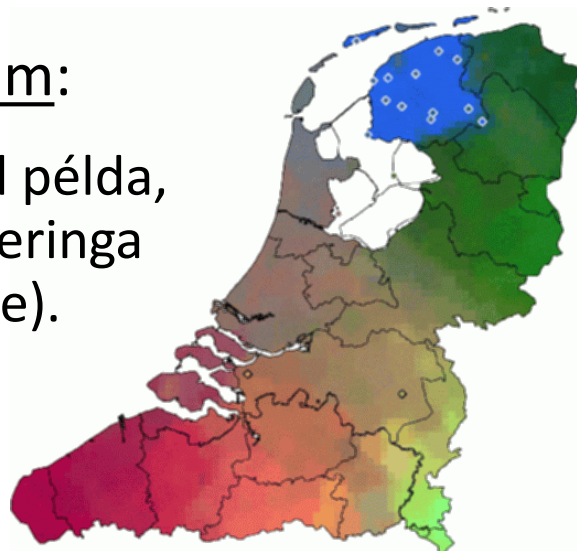
- ény-i sémi
- egyéb sémi
- egyéb afroázsiai (pl. egyiptomi)
- egyéb (pl. a hettita indo-európai nyelv)

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

- 1200-1000: vaskor 1
- 1000-586: vaskor 2
- Népek és államalakulatok az 1. évezred elején.
- Vajon éles politikai határok = nyelvi határok?

- Nyelvi kontinuum:

(holland-flamand példa,
forrás: Wilbert Heringa
és John Nerbonne).

Forrás: http://library.kiwix.org:4201/1/300px_Levant_830_svg.png

Fönícia

- 1. Magterület és diaszpóra.*
- 2. Fönícia, mint a kelet kapuja nyugat felé (és viszont). Ennek ürügyén: írástörténet.*
- 3. Ugarit, Fönícia és Kánaán: a bibliai-izraelita kultúra és vallás kontextusa.*

Fönícia és a föníciai kultúra „rétegei”

(1) Libanoni hegység és a Földközi tenger között:

Szidón, Türosz, Búblosz, Akkó, Tripoli, stb.

(2) „Elföníciásodott” tengerpart:

Például a vaskor 1-ben még jellegzetesen filiszteus városok (Asdód, Askelón, Gáza, Gát, Ekron) vaskor 2-re már a föníciai kultúrkör perifériájává válnak (nyelv, írás, kultúra, identitás, stb. szempontjából).

(3) Föníciai gyarmatosítás:

Türosz kereskedőtelepei az i. e. 10. századtól, Hispániától a Fekete-tengerig.

(4) Karthágó és a punok: önálló hatalmi központtá válik a nyugati Mediterráneumban az i.e. 1. évezred második felében, Róma felemelkedéséig – amikor Fönícia már elvesztette önállóságát.

(1) Fönícia: a „magterület”

Libanoni hegység és a Földközi tenger között: Szidón, Türosz, Búblosz, Akkó, Tripoli, stb.

Kb. i. e. 3000-1200: Kánaán-Szíria része, egyiptomi, hettita, mezopotámiai és mükénéi befolyás.

I. e. 2. évezred: városállamok, amelyek jelentős kereskedelmi központokká válnak (pl. bíborfesték; v.ö. pénzrendszer kialakítása az I. évezredben).

1200. körül: az izraeliták, filiszteusok, majd az arámiak megjelenése – ezt követően a korábbi kánaáni [városi] kultúra egyedüli örökösei → „föníciai identitás” kialakulása.

Újasszír, rövid egyiptomi (Néko), majd babilóniai hódítás (605. *Karkemis*).

Nabukudurriuszur 13 évig ostromolja Türoszt (v.ö. Ezékiel, Josephus).

538: Kürosz → *perzsa korszak.*

332: Nagy Sándor (9 hónapig ostromolja Türoszt) → *hellénisztikus kor.*

(2-3-4) Fönícia: az expanzió

Föníciai gyarmatosítás:

Türosz kereskedőtelepei az i. e. 10. századtól kezdve, Hispániától a Fekete-tengerig, a görögökkel, majd a rómaiakkal versenyezve. Gazdasági és kereskedelmi szempontból az Újasszír Birodalom kiegészítése a tengeren.

A keleti kultúra (például az ábécé) elterjesztése a nyugati Mediterráneumban.

A görögök és rómaiak élénk érdeklődése Fönícia iránt.

Karthágó (*qart-Chadast* = 'új város') – punok:

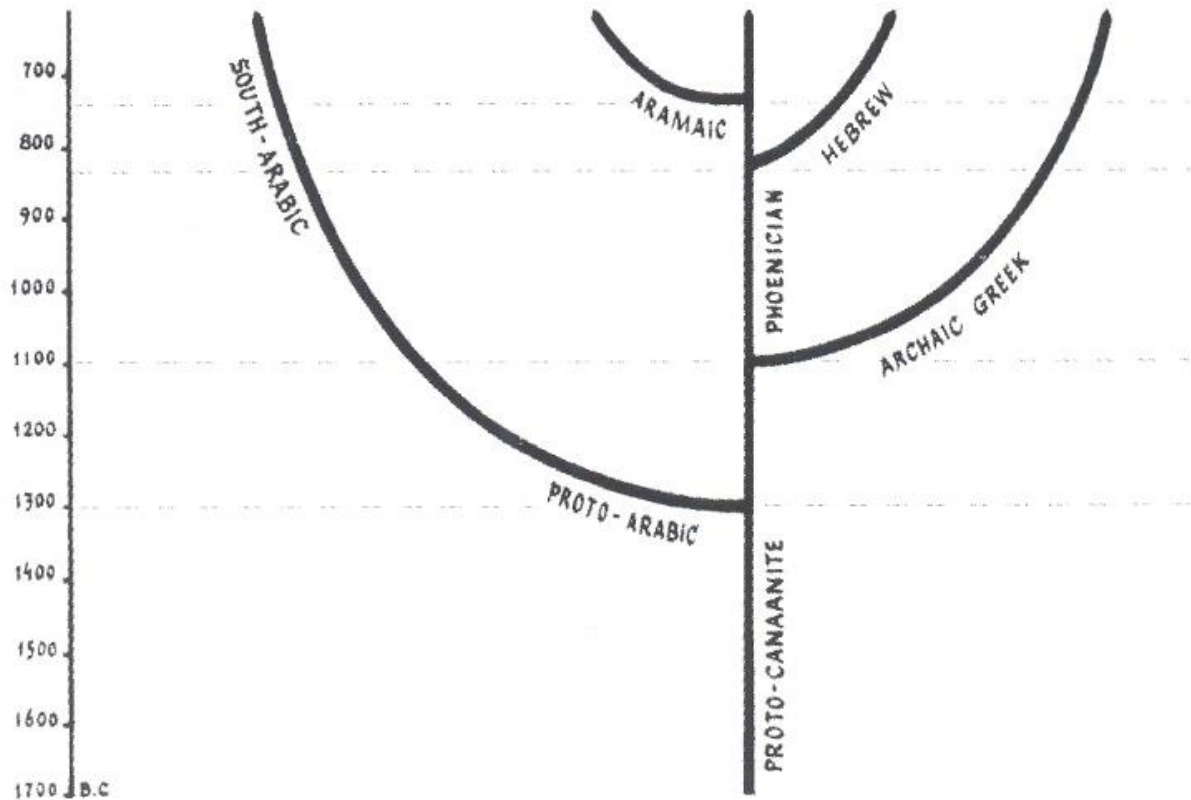
Önálló hatalommá válnak az i. e. I. évezred második felében, amikorra Türosz már jelentőségét veszítette. Pun-római háborúk. Város végső elpusztítása i. e. 146-ban, de az újpun nyelv, kultúra, írás fennmarad az i. sz. 2-5. századig.

Fönícia: kultúra és források

Nyelv, írás, feliratok:

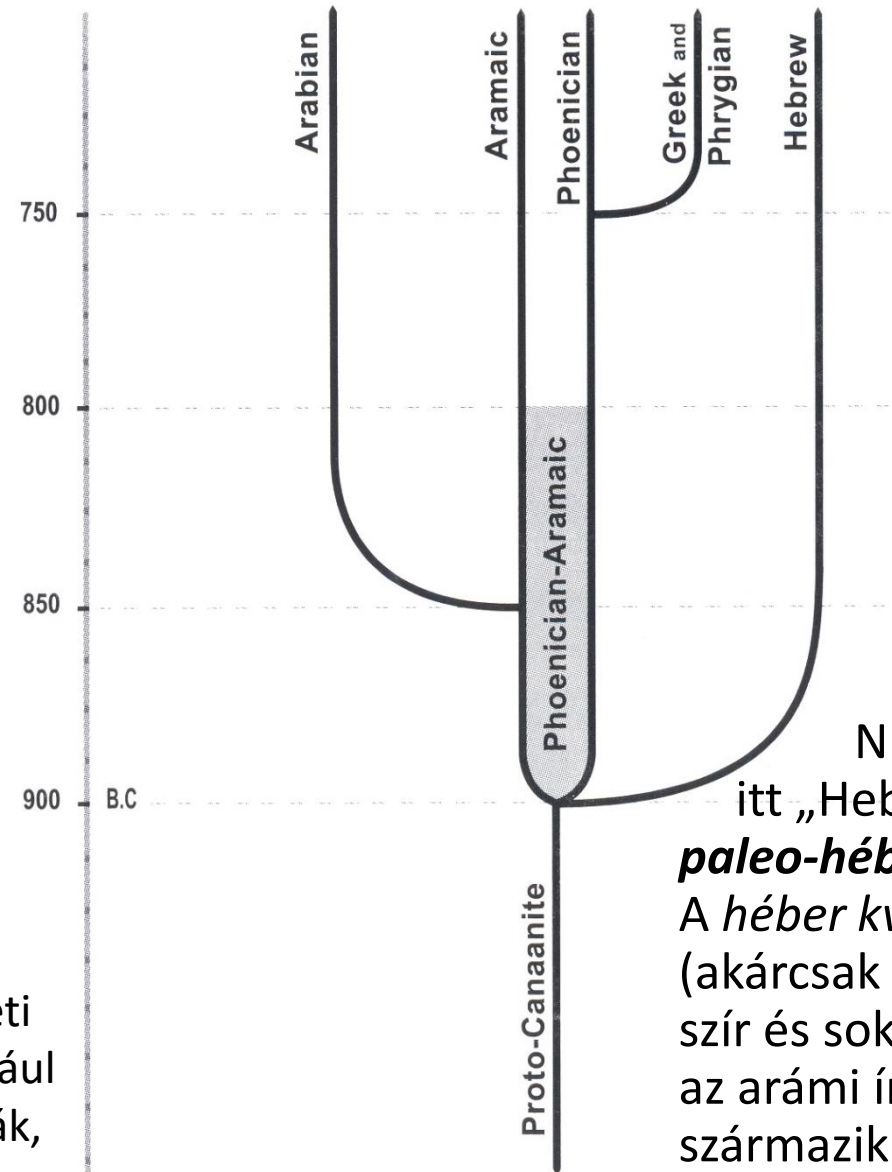
- Pun nyelvemlékek római szerzőknél, Szt. Ágoston pun anyanyelvű.
- Föníciai nyelvemlékek felfedezése 17-18. században: az újkori sémi nyelvészet kezdete.
- Betűírás 22 betűvel (v.ö. a héber ábécé betűinek a nevei) – kb. i. e. 11. századtól (?).
- Megj: a proto-kánaáni írás az i. e. 2. évezred eleje (~1800) óta, proto-sinai feliratok az évezred közepén (~1500).
- Fontos feliratokra példa:
  - Ahram, Büblosz királyának szarkofágja (i. e. 10. sz. eleje)
  - Yehawmilk sztélé (Büblosz királya, i. e. 5. sz. közepe)
  - Tabnit/Tibnit és Esmunezer/Esmunazor szarkofágja (Szidón királyai, i. e. 5. sz. vagy később)
  - Karatepe (gyarmattelep; hieroglif luvi és föníciai kétnyelvű felirat, i. e. 8. sz.)
  - Gyarmattelepek alapításának elbeszélése, genealógiák, templomi feliratok, stb.

Írástörténet: Joseph Naveh 1982

Az írások történetének rekonstrukciója a feliratokat tartalmazó régészeti leletek datálásától függ. De a legtöbb felirat datálása nehéz, mert például nem kontrollált régészeti ásatásból került elő, nem szerves anyagra írták, stb. Datálás leginkább a betűk alakja alapján => körkörös érvelés.

vs. Benjamin Sass 2005

NB:
itt „Hebrew” =
paleo-héber írás.
A héber kvadrátírás
(akárcsak az arab,
szír és sok más írás)
az arámi írásból
származik (a babilóniai fogság után).

Fönícia

*A kánaáni mitológia Ugarittól a föníciaiakig,
mint a Héber Biblia vallástörténeti háttere!*

Vallás, mitológia:

- Termékenységi istenek: férfi istenek (*Baal* viharisten $\approx$ *Hadad*) és női párjaik (*Anat*, *Astart*).
  - Továbbá *Dagan* szintén termékenységisten. *Baal*-mítoszok.
  - *Baal* helyi változatai (*Baal-Szapan*, *Baal-Biqa*, *Baal-Haszor*, *Baal-Zebul* / *Baal-Zebub*...)
- Égistenek: *Él* (a kánaáni-ugariti panteon főistene), *Samu* (az ég deifikációja)...
- További deifikált természeti jelenségek, pl.: *Jamm* (tenger), *Mot* (halál), *Jarih* (hold), stb.
- *Moloch* (*Molochmor*): gyermekáldozatot helyettesítő bárányáldozat, tehát nem istenség neve! A kánaáni időkben az elsőszülöttek feláldozása nagy veszedelem idején, például a Jeruzsálem melletti Hinom-völgyben (*Gé Hinom* > *Gehenom*, „Gyehenna”)
- Városok főistene, pl. *Melkart* („a város királya”): Türosz főistene.

A bibliai izraelita vallás történeti kontextusban

JHVH: az izraelita vallás új istensége, akit

- egyrészt azonosítanak Éllel

V.ö. Ex. 6:3: „*Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak úgy jelentem meg mint Mindenható Isten [El Sadaj], de az én JHVH nevemen nem voltam előttük ismeretes.*”

- másrészt számos elemet vesz át Baaltól: viharisten: pl. megküzd a vizekkel (Exod 15, Ps 114, Jes 51:9-11), és Baalhoz hasonlóan „felhőkön száguld” (v.ö. Deut. 33:26, Jes. 19:1, Zsolt. 104:3, Zsolt. 68).

Tehát JHVH a korábbi kánaáni mitológia két főistenének összeolvadásából „jön létre”. Ugyanakkor a kánaáni Baal isten mint JHVH „ellenlábasa” a Héber Bibliában.

- ✓ Diakrón, történeti szemlélet: Baal > JHVH fejlődés a korai vaskorban.
- ✓ Szinkrón, strukturalista szemlélet: Baal ↔ JHVH opozíció a kannonizált HB-ban.

A bibliai izraelita vallás történeti kontextusban

Fontos még:

- I.e. 9-8. századi feliratok (pl. Kuntillet Ajrud, Sínai-félsziget; Khirbet el-Qom, Judeában):
„áldott JHVH és az ő Aserája által”
- Bizonyíték egy korai fázisra az izraelita vallástörténeti fejlődésben:
JHVH átveszi Baal szerepét (és nőjét), de még nincs absztrakt monoteizmus.

Ajánlott irodalom (bevezetés a bronzkor és vaskor vallástörténetébe):

Komoróczy Géza: Elő-Ázsia, in: Bodrogi Tibor et. al., *Mitológiai ábécé* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1978, pp. 115–183), különösen pp. 148–164.

Arám, arámiak és az arámi nyelv
valamint ammoniták, edomiták, moabiták

Arámiak

- ❑ Arám = országnév; arámi = nép, nyelv (pl. *arámiul*). Aramean people vs. Aramaic language.
- ❑ Izrael anakronisztikus önazonosítása az arámiakkal (szemben a kánaánitákkal, akiknek a nyelvéhez a héber közelebb áll, de identitás szempontjából a kapcsolat teljes elutasítása): pl. Gen. 24,10; 25,20; 31,47; Deut. 26,5.
- ❑ I. e. 11. sz. elején: arámi törzsek megjelenése Elő-Ázsiában (valósz. demográfiai robbanás következtében nomád hullám a sivatag felől, v.ö.: akkádok, amurrúk, arabok...).
A Perzsa-öböltől az Anti-Libanonig.
- ❑ 10. századtól a törzsi struktúra fokozatos átalakulása sejkiségekké, kiskirályságokká Szíriában. Városállamok, pl. Damaszkusz. Új-hettita államok Szíriában, akikkel az arámiak korábban rivalizálnak, majd idővel elarámiasodnak.
- ❑ I. e. 8. század második felében az Újasszír Birodalom vazallusokká teszi, majd meghódítja a szíriai arámi kiskirályságokat. A lakosság (egy részének) deportálása.
- ❑ Az önálló arámi etnikum megszűnik, de... az egész Közel-Kelet elarámiasodik.

Arámiak: kultúra

- ❑ Szinkretikus kultúra: neo-hettita, föníciai, asszír és izraelita hatások.
- ❑ Föníciai eredetű panteon (főisten: Hadad, ősi nyugati sémi viharisten).
- ❑ Az arámi nyelv a Közel-Kelet *lingua franca*-jává válik, a diplomácia nyelvévé (v.ö. Jeruzsálem ostroma 701, 2Kir. 18,26 = Jes. 36,11).
- ❑ Egyéni karrierek, például arámi írnokok az újasszír hadseregben?
Vagy csak demográfiai folyamatok?

Arámi: a nyelv továbbélése az etnikum felolvadása után

Az arámi nyelv korszakai:

1. **Ó- vagy régi arámi** (11. sz. – 538): az arámi városállamok feliratai.
2. **Birodalmi arámi**: (6-4. sz.): az Újbabiloni, és főleg a Perzsa Birodalom egyik hivatalos nyelve.
3. **Közép-arámi**: a Közel-Kelet legfontosabb beszélt nyelveként továbbfejlődik a hellenista és római korban, dialektusok alakulnak ki, de az írott nyelv követi a hivatalos (birodalmi) mintákat.
4. **Kései arámi**: az i. sz. 2. századtól kezdve a beszélt dialektusok válnak irodalmi nyelvvé is. Két nagy ág: nyugati arámi (palesztinai zsidó arámi, palesztinai keresztény arámi, samaritánus arámi...) és keleti arámi (szír és dialektusai, mandeus, babilóniai zsidó arámi...).
5. **Neo-arámi**: az arab hódítás után (keresztény és zsidó) szigetközösségekben továbbra is beszélik a kései arámi dialektusait, azok továbbfejlődnek. Kis közösségek a mai napig léteznek.

Ammoniták, edomiták, moabiták

Egymással és Izraellel nagyon közeli rokon népek, nyelvek.

Hasonló nyelv, hasonló betűk, hasonló kultúra – finom eltérésekkel.

Eltérő helyi-nemzeti istenek, ezért eltérő *teofór* [= istennevet tartalmazó] személynevek.

(Moáb: *Kemos*, Edom: *Qausz*, Ammon: *Milkom?*; Izrael: *JHWH*)

Állandó kapcsolat Izraellel: háborúk (pl. *Mésa*), rokonság (v.ö. *Rut*), stb.

Hasonló sors mint az Északi királyság: feltűnnek a történelem színpadán, létrejön egy királyság, amelyet az Újasszír Birodalom előbb vazallus állammá tesz, majd meghódít. A lakosság felolvad a közel-keleti olvasztótégelyben, az önálló etnikumként való lét megszűnik.

Feliratok:

Mésa-sztélé (Moabite stone, kb. i. e. 840): Mésa, Moáb királyának a győzelme Omri, Izrael királyának fia felett, v.ö. 2Kir. 3,4-8.

Néhány kisebb felirat, osztrakonok, pecsétek, stb.

A sémi nyelvcsalád és kontextusa

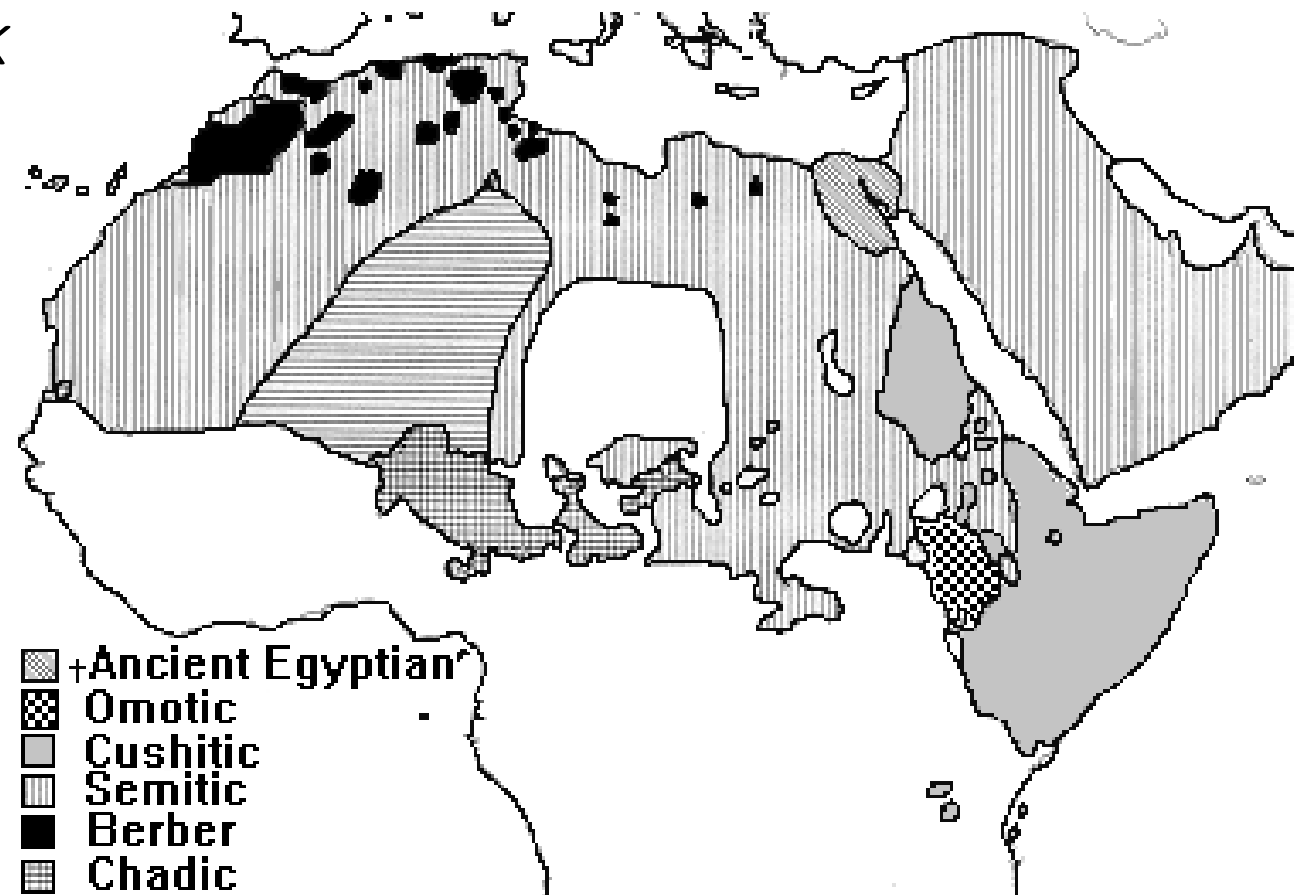
Az afroázsiai nyelvcsalád,
a.k.a. *Afroasiatic language phylum*,
régábban: *semito-hamita nyelvek*

Source: http://alma.matrix.msu.edu/african_languages

Az afroázsiai nyelvcsalád, a.k.a. *Afroasiatic language phylum*, régábban: *semito-hamita nyelvek*

- Sémi nyelvcsalád
- Az egyiptomi nyelv: óegyiptomi
=> kopt
- Berbero-líbiai nyelvek
(Észak-Afrika: Atlasz, Szahara)
- Kúsita nyelvek (Kelet-Afrika: Etiópia, stb.)
- Csádi nyelvek (Nyugat-Afrika: pl., *Hausza*.)
- Omói/omotikus nyelvek (DNy-Etiópia)

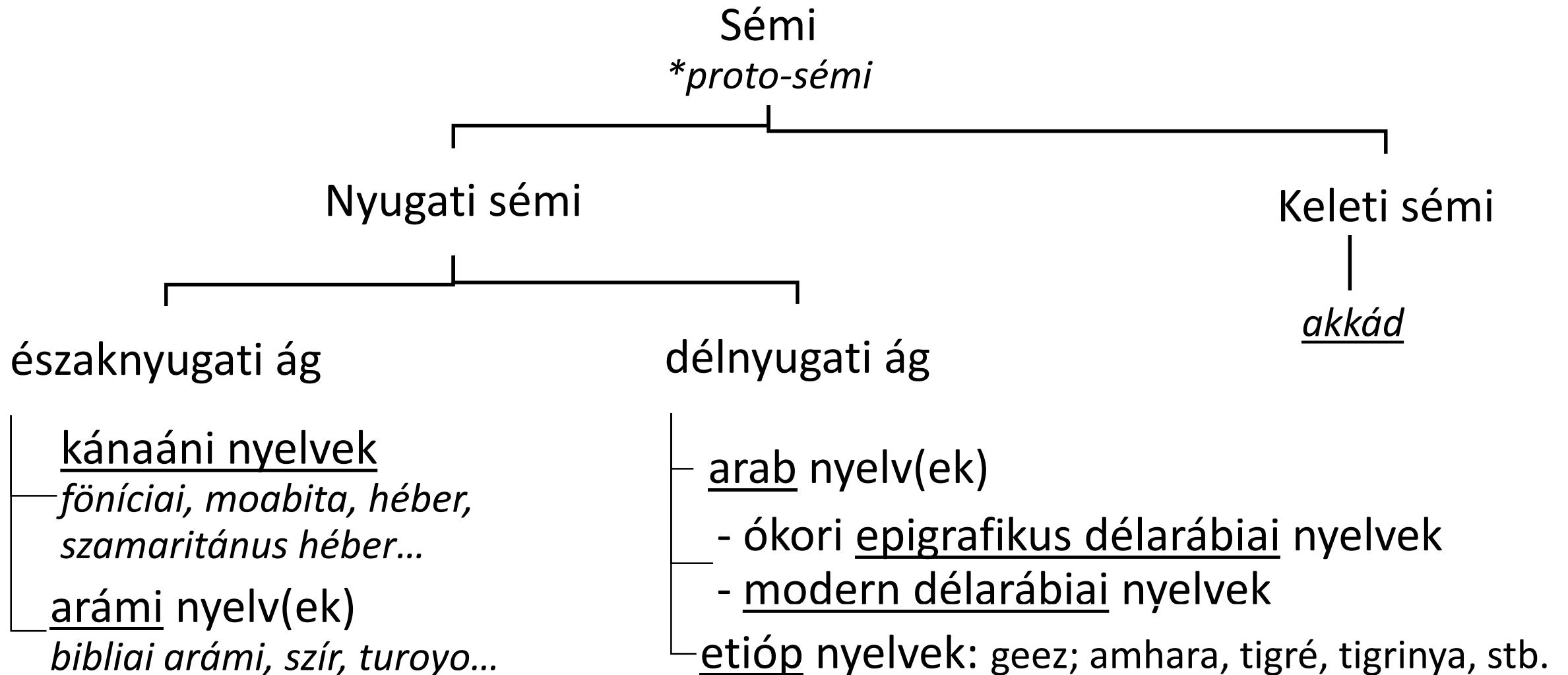

1950: Joseph Greenberg.

Source: <http://linguistics.byu.edu/classes/ling450ch/images/aamap.gif>,
Adapted from Bomhard 1984:181.

A sémi nyelvek családfája: *régi, ma már kevésbé elfogadott, elsősorban földrajzi alapú felosztás*

Egyértelmű, hogy mi számít sémi nyelvnek. Egyértelmű, hogy ezek hét nagy csoportba sorolhatók. De ezek csoportosítása már kevésbé egyértelmű.

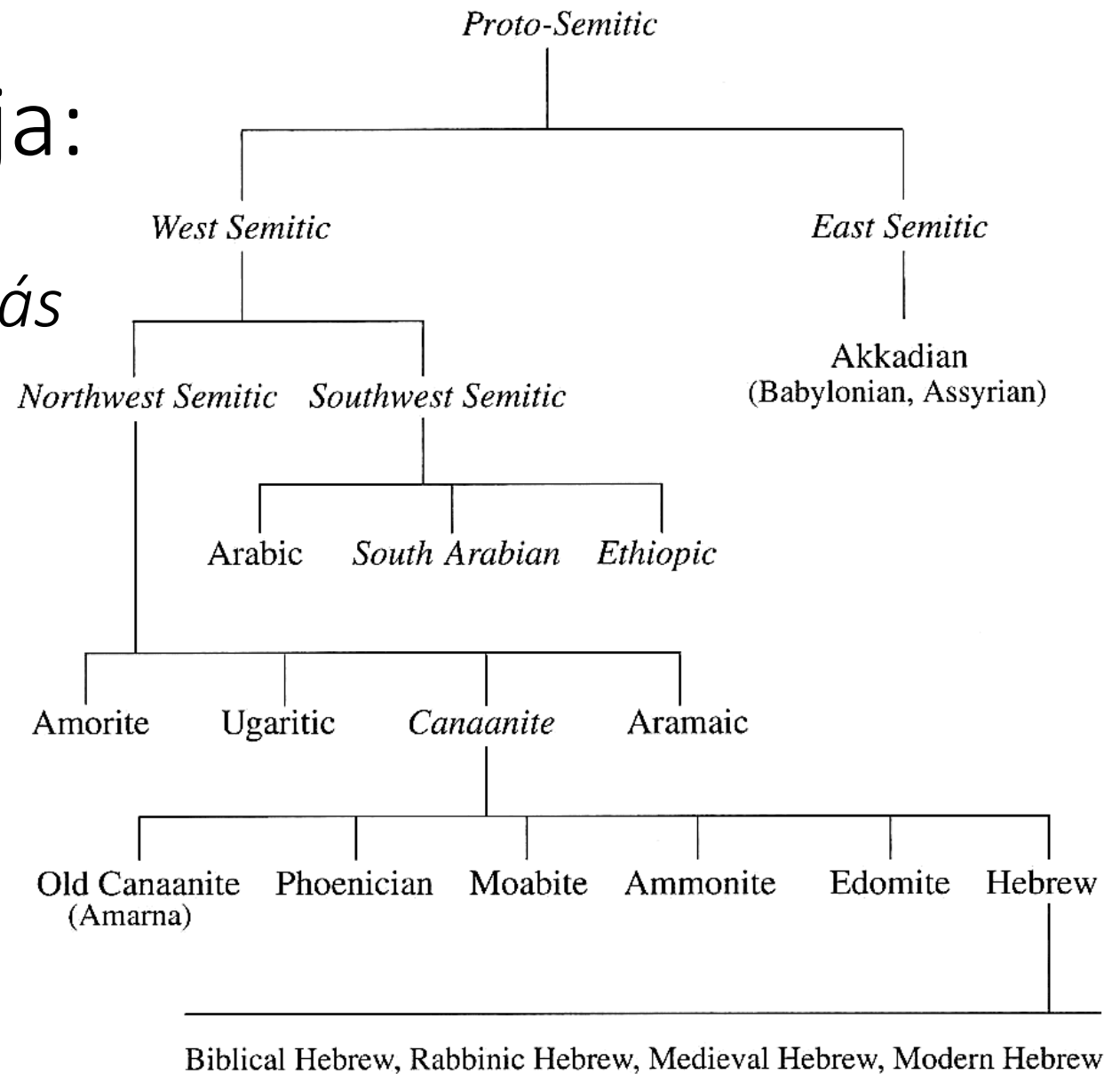

A sémi nyelvek családfája:
*régi, ma már kevésbé elfogadott,
elsősorban földrajzi alapú felosztás
különös tekintettel a héber
nyelvre és korszakaira:*

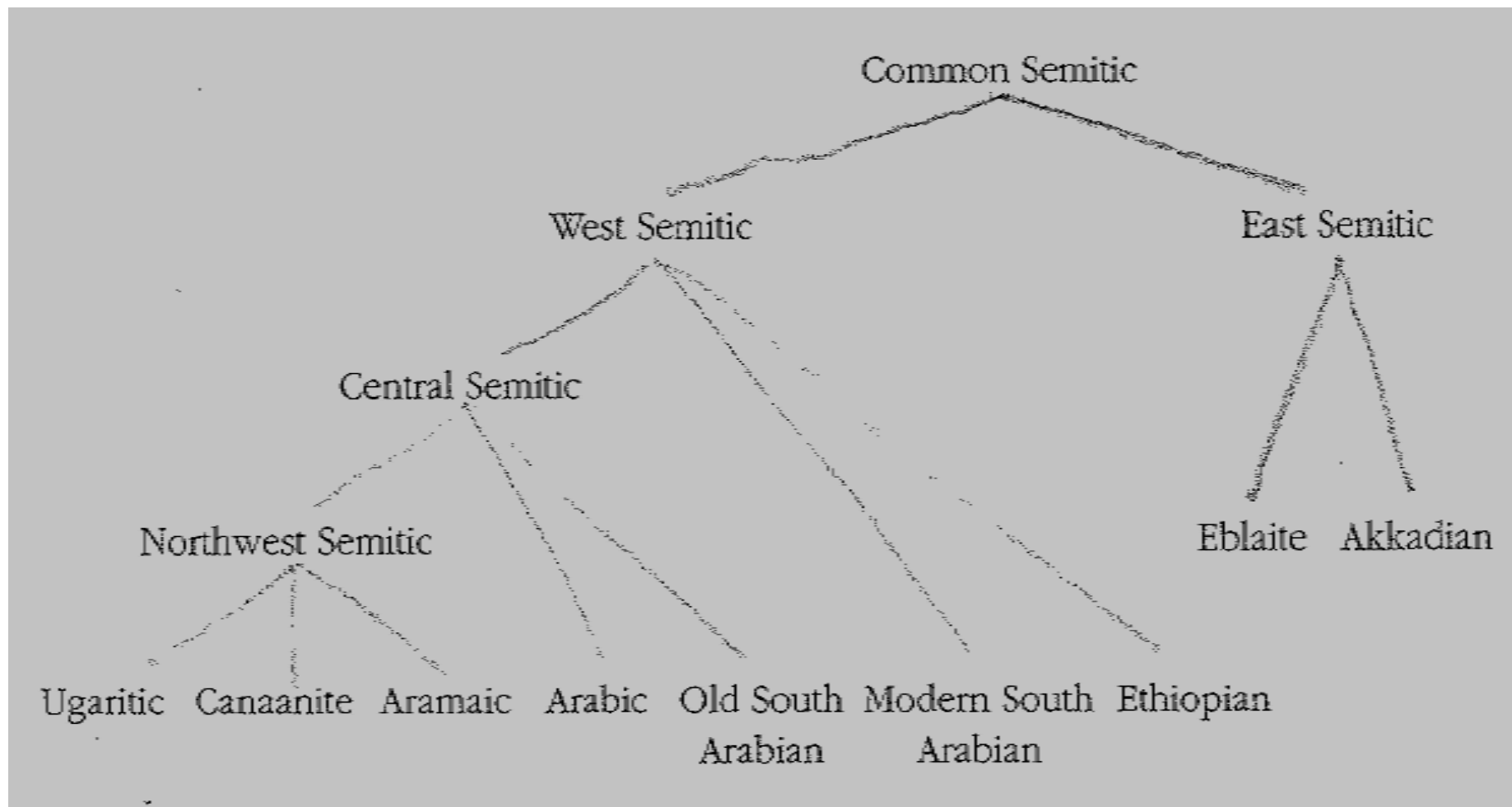
1. bibliai héber
2. misnai/rabbinikus héber
3. középkori héber
4. modern/izraeli héber

Blau, Joshua. *Phonology and Morphology of Biblical Hebrew: An Introduction* (Linguistic Studies in Ancient West Semitic, vol. 2, Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2010), p. 17. [\[51.1.1.Bla.2.\]](#)

Fig. 1. The Semitic languages: the tree model (languages and *language families or groups*).

Nyelvcsalád és családfa (kb. standard verzió)

John Huehnergard: 'Introduction'. In: John Kaltner and Steven L. McKenzie (eds.): *Beyond Babel: A Handbook for BH and Related Languages*. SBL 2002. Pp. 1-18.

Nyelvcsalád és családfa (kevésbé standard verzió)

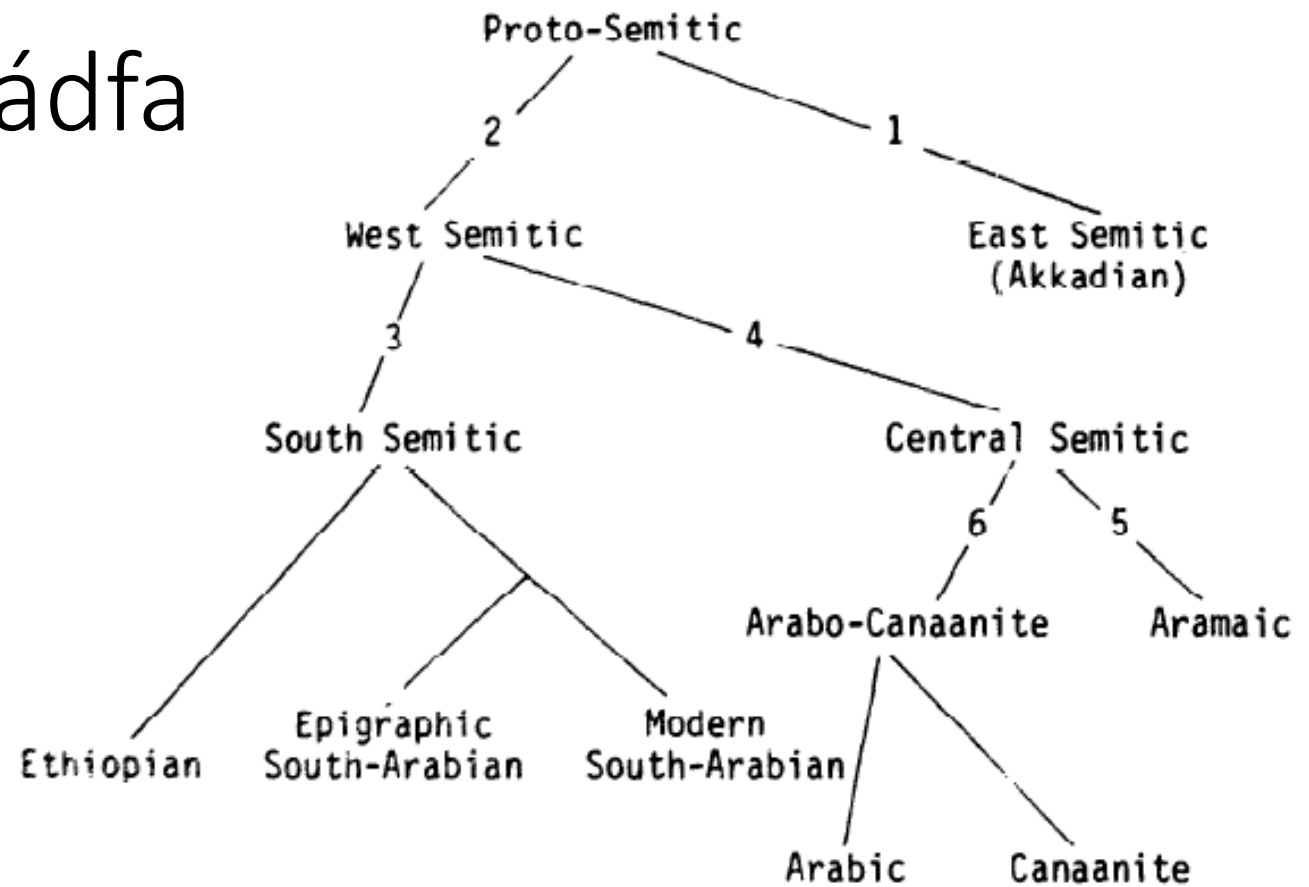

Fig. 2. The genealogical tree of Semitic. 1: Akkadian – archaic in many respects. 2: West-Semitic – innovation: adoption of a suffix-conjugation for the past tense (4.2.2). 3: South-Semitic – innovation: Generalization of *-k-* in the past tense (2.1), generalization of a closed vowel in verbal prefixes (2.2). 4: Central Semitic – innovation: adoption of Jussive *+u* for the nonpast (4.2.3), generalization of *-t-* in the past tense (2.1), generalization of the same vowel for verbal prefixes in one verb (2.2). 5: Aramaic – archaic feminine plural (4.1). 6: Arabo-Canaanite – innovation: adoption of *-na* as a feminine plural ending in verbs (4.1).

Robert Hetzron: Two principles of genetic reconstruction. *Lingua* 38.2 (1976): 89-108.

A nyelvi adatokból a családfáig... és tovább!

*Bevezetés a történeti nyelvészetbe:
ízelítő az érdeklődők számára, vizsgára nem kell.*

Családfa – néhány izoglossza

	arab	arámi	héber	ugariti	akkád	geez
* <i>ā</i> >	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ō</i>	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ā / a</i>
* <i>t̄</i> >	<i>t̄</i>	<i>t</i>	<i>š</i>	<i>t̄</i>	<i>š</i>	<i>š / s</i>
főnévragozás	van	nincs	nincs	van	van	nincs
szuffixragozás Sg. 1	<i>-tu</i>	<i>-et</i>	<i>-ti</i>	-T	<i>-āku</i>	<i>-kū</i>
szuffixragozás Sg. 2m	<i>-ti</i>	<i>-t(ā)</i>	<i>-ta</i>	-T	<i>-āta</i>	<i>-ka</i>
szuffixragozás Sg. 2f	<i>-ta</i>	<i>-tī</i>	<i>-t</i>	-T	<i>-āti</i>	<i>-kī</i>
határozott főnév	<i>al-</i>	<i>-ā</i>	<i>ha-</i>	∅	∅	∅?
tört többes szám	van	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	nincs (?)	van

- Hasonló nyelvek közelebbi rokonok, de...
- ... a családfa egy történetet is elmesél.

Családfamodell

- Szinkrón nyelvészet: a nyelv állapota adott időpontban
családfa = tipológia, csoportosítás, a hasonlóság mértéke alapján
- Diakrón nyelvészet: a nyelv változása időben
családfa = narratíva a nyelvek fokozatos differenciálódásáról:
ágak szétválása egy hipotetikus közös ősből kiindulva.
- Történeti-összehasonlító nyelvészet: mi a legplauzibilisebb narratíva?
- Fontos: a nyelvek története $\neq$ a nyelvet beszélő népek történetével,
vagy a nyelvet beszélő nép kultúrájának, stb. a történetével!

Izoglosszák az északnyugati sémi nyelveknél

	főnévragozás: esetek	határozott főnév jelölve	*ā >
<i>Ugariti</i>	van	nem	ā
<i>Tel-Amarna</i>	van	nem	ō
<i>Héber</i>	nincs	igen	ō
<i>Arámi</i>	nincs	igen	ā

Mi a „helyes” csoportosítás:

ugariti nyelv és a Tel-Amarna-i glosszák nyelve vs. héber és arámi,
vagy héber és Tel-Amarna (= ókánaáni nyelv) vs. ugariti és arámi ?

Vegyük észre: 2. évezredi nyelvek vs. 1. évezredi nyelvek!

Javasolt „narratíva”: a héber és Tel-Amarna önálló ágat képvisel (kánaáni nyelvek), mert **feltételezett közös ősökben** lezajlott a *ā > ō hangváltozás, szemben az arámival és az ugaritival. A 2. évezredben még volt esetrendszer, az első évezredi nyelveknél már lekopott. De az 1. évezred elején a térségen végigsöpört egy **innovációs hullám**: az egymástól rég szétvált nyelvekben kialakult a főnév határozottságának a jelölése.

Izoglosszák a centrális sémi nyelveknél

	szuffixragozás: Sg 1.	szuffixragozás: Sg 2m.	szuffixragozás: Sg 2f.
<i>Arab</i>	<i>-tu</i>	<i>-ta</i>	<i>-ti</i>
<i>Tiberiasi héber</i>	<i>-tī</i>	<i>-tā</i>	<i>-t</i>
<i>Szamaritánus héber</i>	<i>-ti</i>	<i>-tā</i>	<i>-ti</i>

Mi a „helyes” csoportosítás? Mi a legvalószínűbb narratíva?

Javasolt narratíva: A **tiberiasi héber** (= bibliai héber, ahogy azt a tiberiasi maszoréták által vokalizált szövegből ismerjük) és a *szamaritánus héber* (= ahogy a Tóra szamaritánus szövegvariánsát a szamaritánus közösség [ma] kiejti) közeli rokonok. **Közös ősök** a bibliai korban beszélt, de legalábbis irodalmi célra használt **történelmi héber**. Az arab jóval távolabbi **rokon**. A Sg 2f. végződés a három nyelv **közös ősében** -ti volt, a bibliai kor történelmi héberében már csak -t. A szamaritánus héberben talán arab **hatásra** lett ismét -ti.

A nyelvtörténet, mint történeti narratíva

- **Összehasonlító nyelvészet** (komparativisztika): adatok gyűjtése.
- **Történeti nyelvészet**: ezen adatokhoz a legvalószínűbb narratívát keresi.
  1. Családfamodell: közös ős + folyamatos differenciálódás.
  2. Nyelvek közötti kölcsönhatás: kölcsönzés, egymásrahatás.
  3. Hullámmodell: különböző centrumokból terjedő újítási hullámok.
  4. Véletlen egybeesés. Nyelvtipológia. Univerzálék.
- A nyelvtörténeti narratíva hogyan viszonyul a történeti narratívához?

A nyelvek története összefügg a népek (és kultúrák és vallások) történetével, de nem feltétlenül azonos velük! (Ld. pl. arámi, bolgár, stb.)

A Közel-Kelet nyelvei az i.e. 2. évezred vége felé

Hettita

kb. i.e. 1200-ig

Ugariti

kb. i.e. 1200-ig

Föníciai gyarmatok
(pl. Karthágó: pun nyelv)
az i.e. I. évezredben

Föníciai

Arámi kb. i.e. 1100-tól

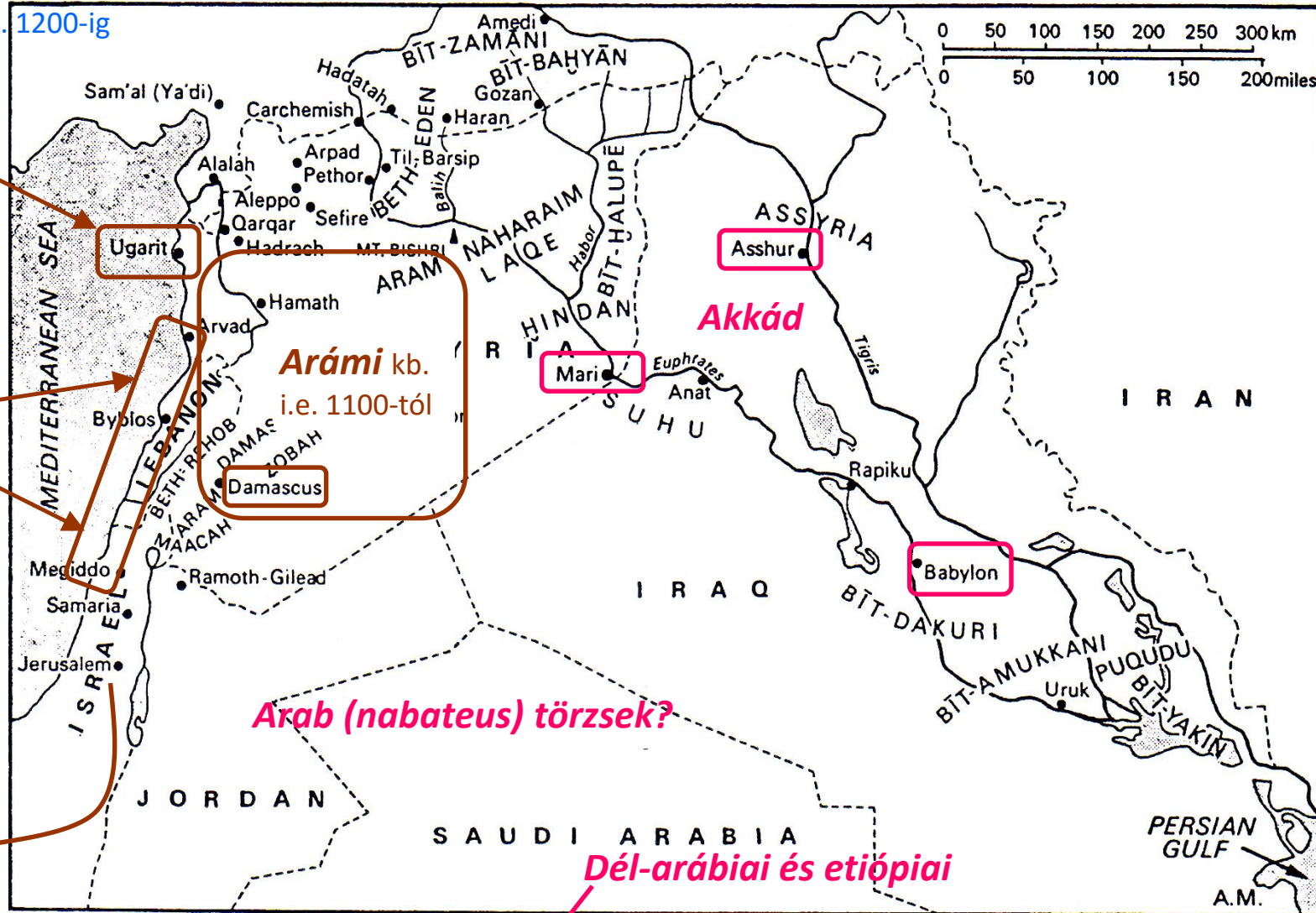
← **Líbiai?**

Egyiptomi

Tel el-Amarna (az ókánaáni nyelv emlékei)

Arab (nabateus) törzsek?

Dél-arábiai és etiópiai

- ény-i sémi
- egyéb sémi
- egyéb afroázsiai (pl. egyiptomi)
- egyéb (pl. a hettita indo-európai nyelv)

Forrás:

http://www.aramaic-dem.org/English/History/THE_ARAMAEANS-filer/image001.jpg

FIG. 4 The Aramaean cities and states.

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

Hittite until
1200 BCE

Ugaritic
until
1200 BCE

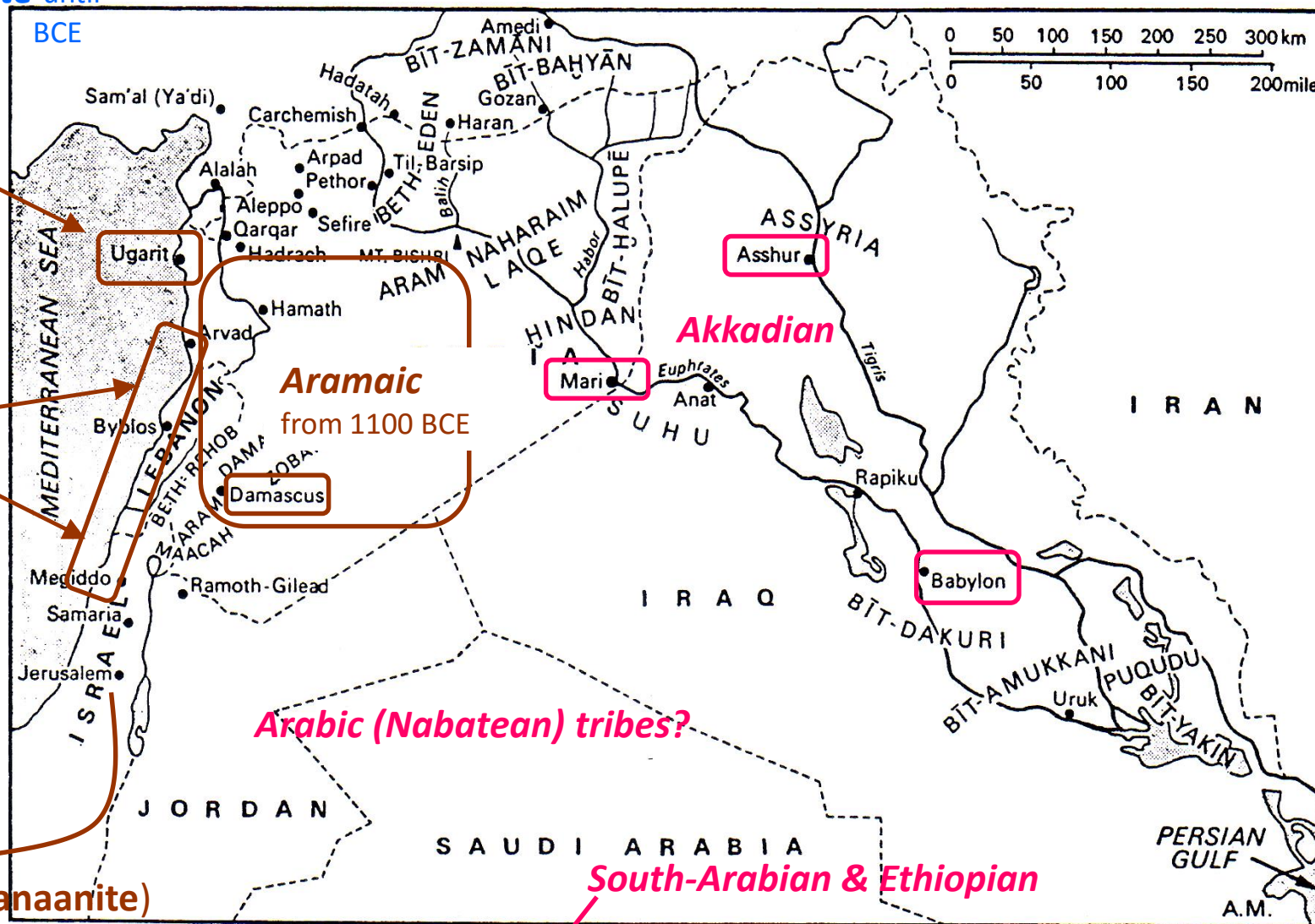
Phoenician
colonies
(e.g. Carthage:
Punic language)
in the first
millennium BCE

Phoenician

Egyptian

← Old Libyan?

Tel el-Amarna
(source of Old Canaanite)

- NW Semitic
- Semitic, other
- Afro-Asiatic, other (e.g. Egyptian)
- Other (e.g. Hittite as Indo-European)

FIG. 4 The Aramaean cities and states.

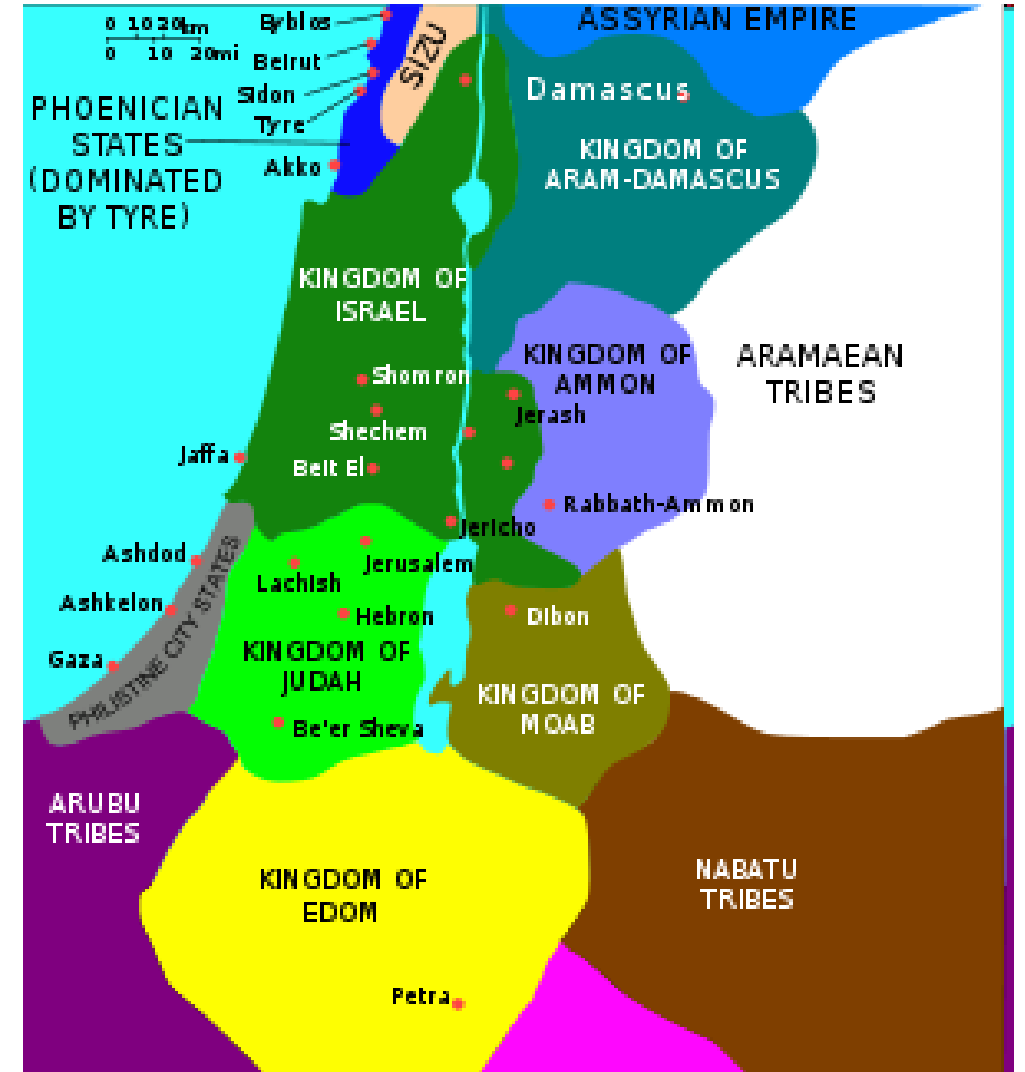
Source:

http://www.aramaic-dem.org/English/History/THE_ARAMAEANS-filer/image001.jpg

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum: vaskor 2 (i.e. 1000-586)

- Ugarit nincs már; nem volt benne [ā] > [ō])
- (Filiszteus nyelv? Indoeurópai?)
- Arámi nyelv Szíriában (nincs [ā] > [ō])
- **Kánaáni hangtörvény:** [ā] > [ō] hangváltozás
  - Föníciai a tengerparton,
  - Héber: északi és déli dialektusok
(lásd még: *šibbolet/szibbolet*)
  - Ammonita, moabita, edomita (stb?)
- *Valószínűleg:* nem voltak olyan éles nyelvi határok, mint az éles (de gyakran változó) politikai határok.
  - dialektuskontinuum a beszélt nyelvben,
  - + mesterséges hivatalos/irodalmi nyelv(ek) a feliratokon és az irodalomban (Biblia).

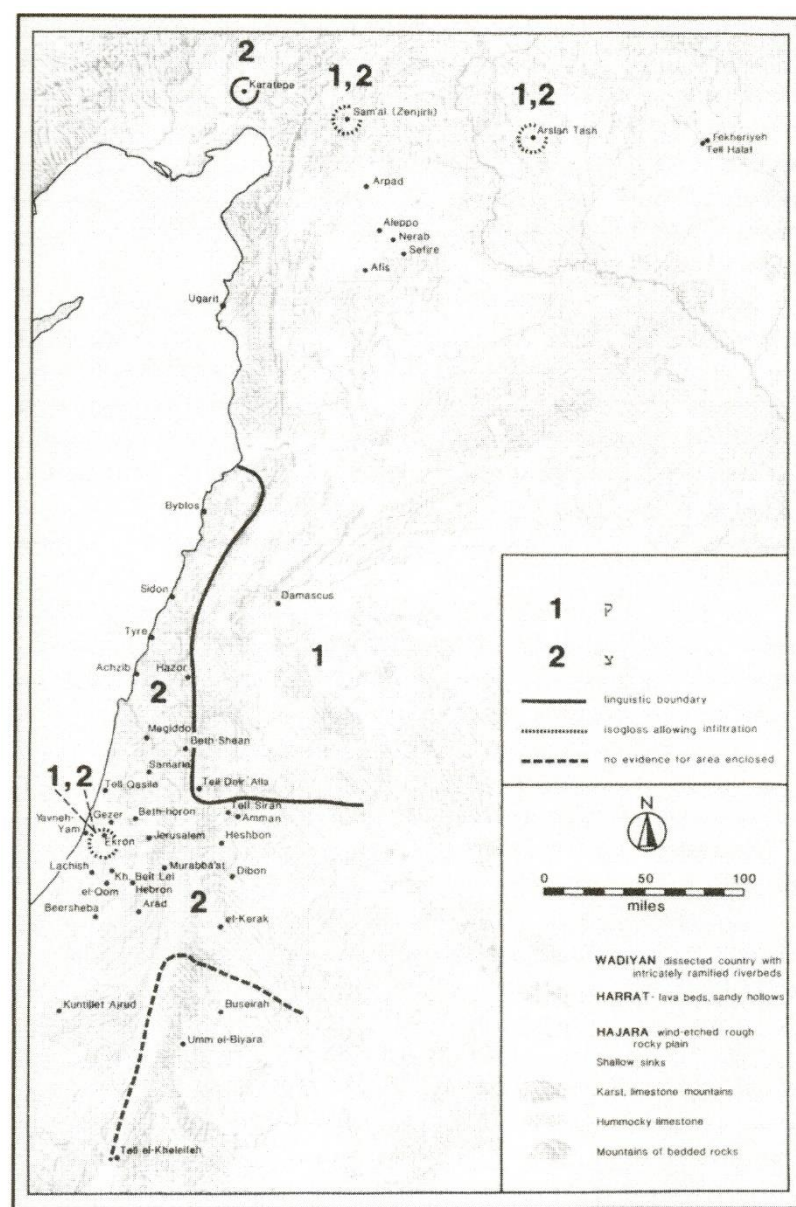
A bibliai héber északi dialektusa: *bēt* 'ház', *šat* 'év', stb.

Az esetragek lekopása után szóvégi mássalhangzó-torlódás vagy diftongus jött létre. Feloldása: epentézis (v.ö. szegoláták), összevonás vagy asszimiláció/törlés.

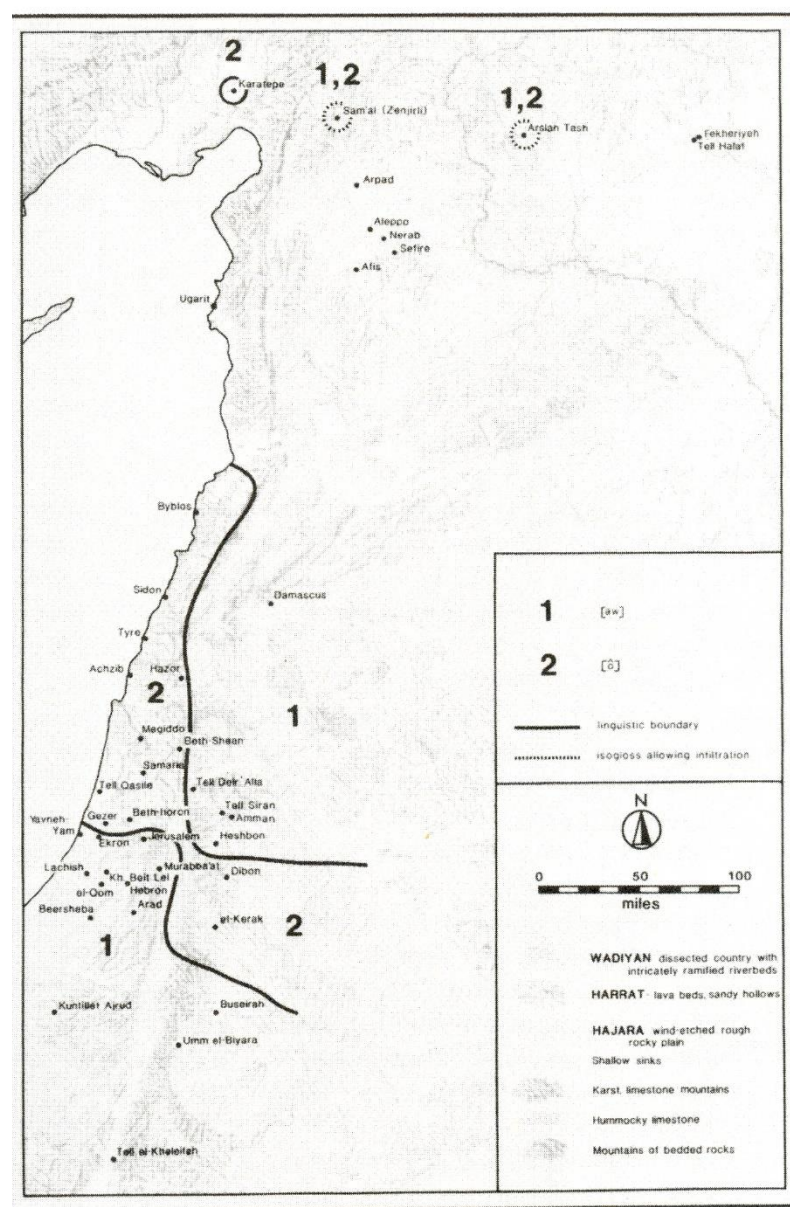
Az északi dialektusokban nem zajlott le epentézis a következő esetekben:

Proto-ÉNy sémi	esetrage lekopása után	epentézis / törlés, összevonás	
• <i>*baytum</i> ('ház') > <i>*bayt</i>	>	<i>bayit</i> /	<i>bēt</i>
		Judeai héber status abs. / Jud. hb st. constr., északi hb.	
• <i>*bintum</i> ('lány') > <i>*bint</i>	>	~~<i>binvt</i>~~ /	<i>bit(t), bat(t)</i>
		sehol /	mindenhol
• <i>*šantum</i> ('év') > <i>šant</i>	>	<i>šana(t)</i> /	<i>šat(t)</i>
		Judeai héber st. abs. (constr.) / északi héber	

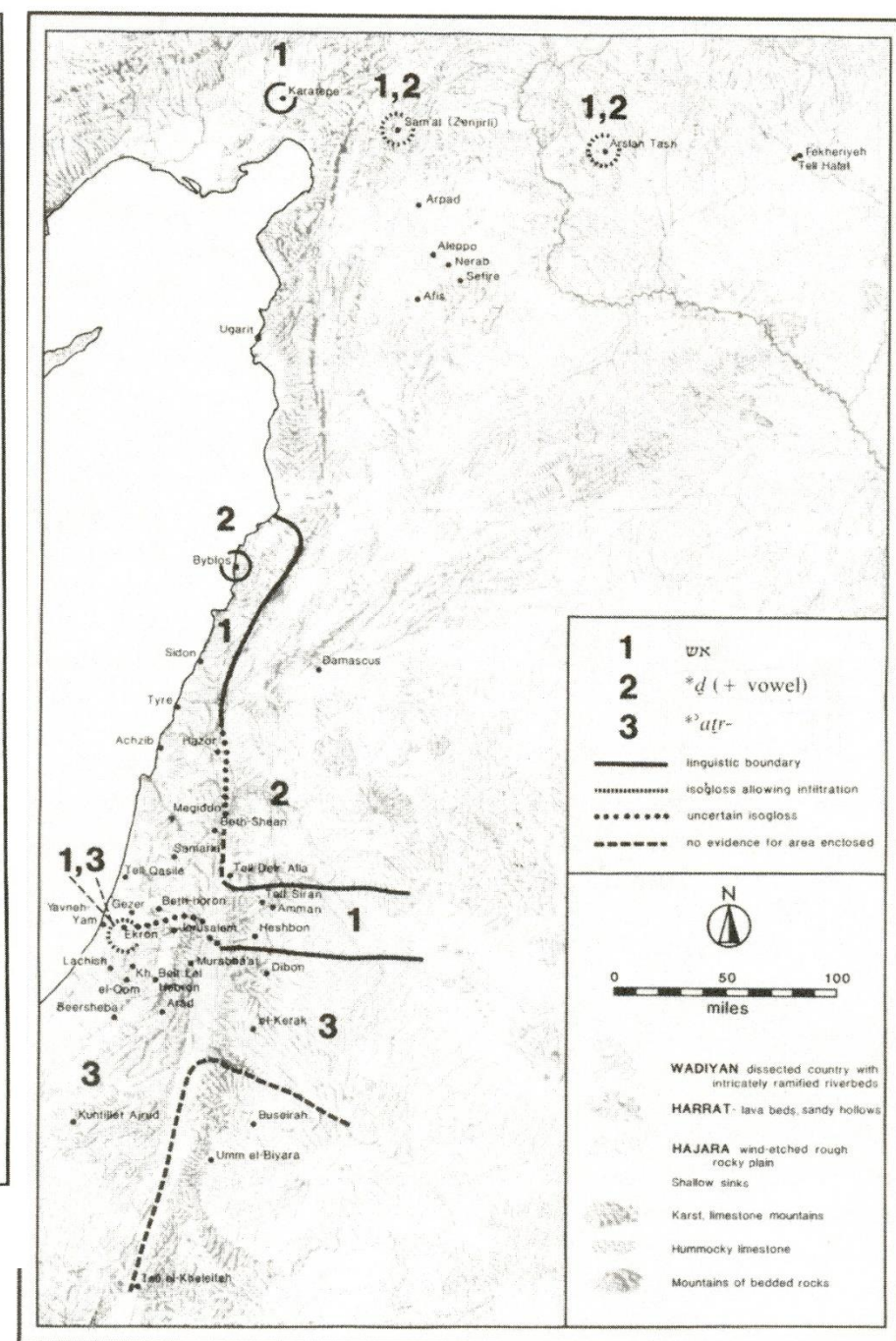

MAP 2: The correspondences of *d.

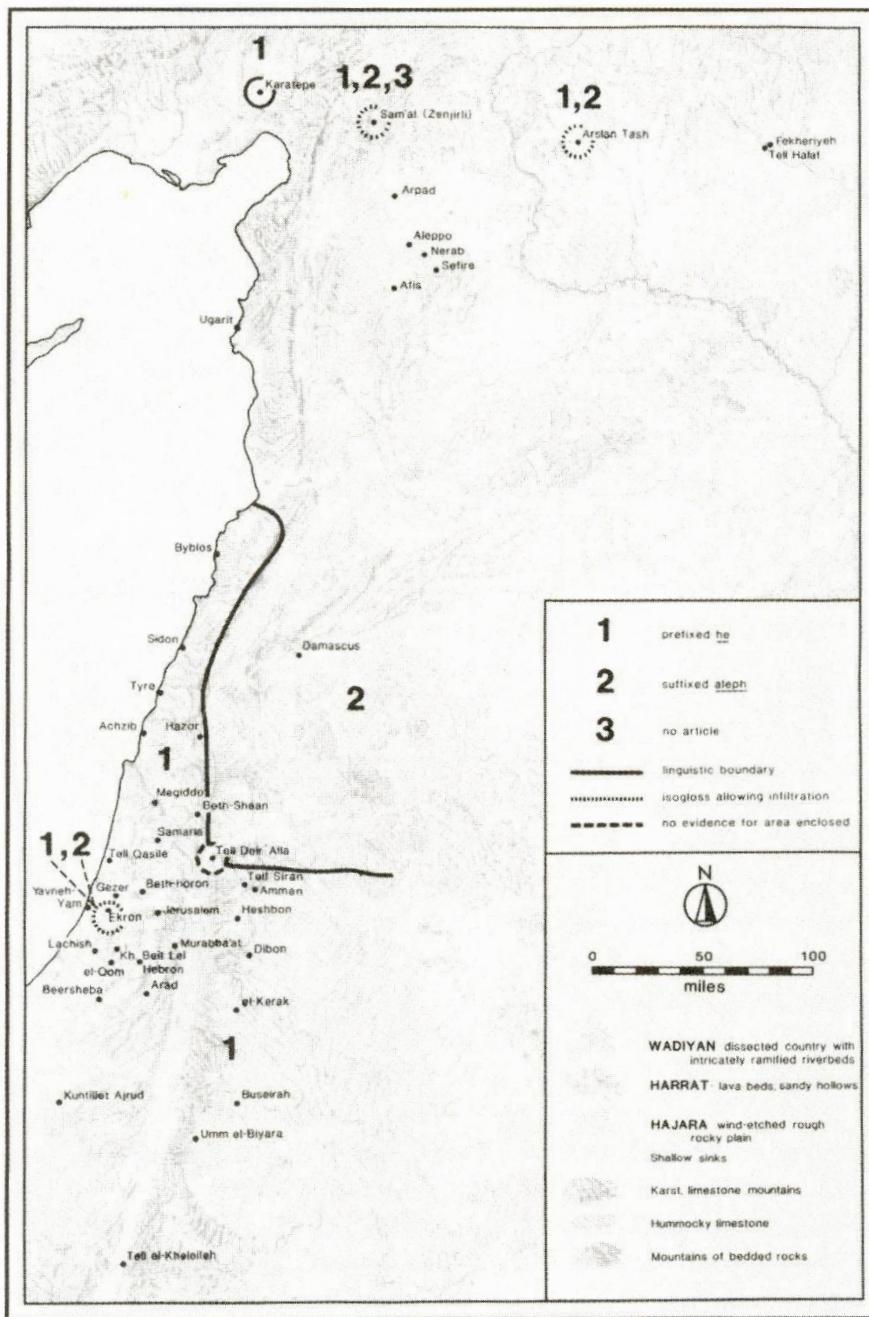
MAP 3: The correspondences of *aw.

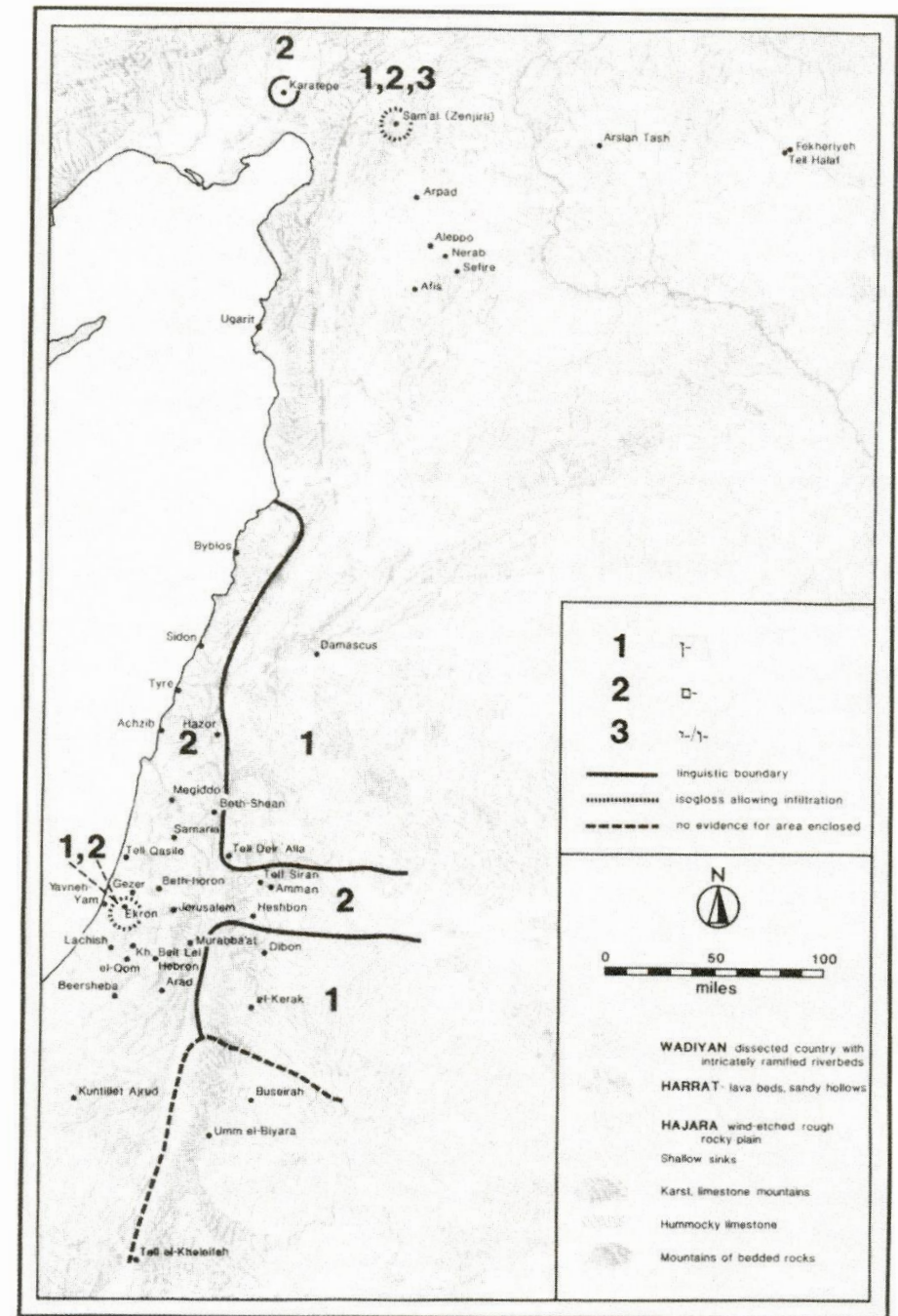
MAP 4: The relative particle/pronoun.

Garr, W. Randall. *Dialect Geography of Syria-Palestine, 1000-586 B.C.E.* (U of Pennsylvania Press, 1985; Eisenbrauns, 2004). [[11.4.Gar.1.](#)]

MAP 5: The definite article.

MAP 6: The ending of the absolute dual and masculine plural noun.

Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum

- Viszonylag konzisztens határ az arámi és a többi közt
- Folytonos átmenet / izoglosszánként változó határ:
  - Föníciai
  - Héber északi dialektusa
  - Héber déli dialektusa = júdeai nyelv = vaskori irodalmi héber
  - Ammonita
  - Moabita
  - Edomita

vs. tiberiasi héber / maszoretikus héber

Összefoglalás

Összefoglalás

- Röviden áttekintettük a vaskori Izrael (és Júda) szomszédjait: Föníciát, Arámot, Ammont, Moábot és Edomot.
- A 10-9. századi kiskirályságokat a 8-7. században fokozatosan meghódítja az Újasszír Birodalom, a kis etnikumok nyelve, kultúrája, vallása fokozatosan feloldódik a nagy közel-keleti olvasztótégelyben.
- De három nép „átmenti” nyelvét, identitását vagy kultúráját: Fönícia (v.ö. punok), Arám (v.ö. arámi nyelv elterjedése) és Júda (v.ö. zsidóság).
- A nyelvtörténet, mint történeti narratíva alkotása, saját módszertannal. De a nyelvek története nem tükrözi feltétlenül az etnikumok történetét!
- Az északnyugati sémi nyelvi kontinuum: hasonló kontinuum a térségben etnikai, kulturális... (sőt vallástörténeti!) szempontból is.

Szószedet

(szavak, amelyek „mellékesen” szóba kerültek, de amelyeket illik ismerni):

- szinkrón és diakrón szemlélet
(például nyelvészetben, vallástudományban)
- szinkretikus
- panteon
- lingua franca
- kopt, geez, szír

Köszönöm a figyelmet!